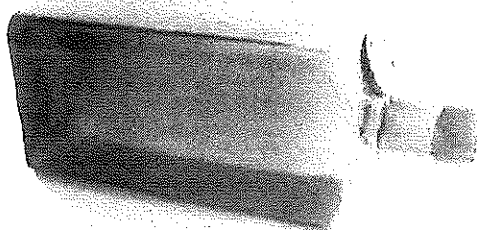

Waar ligt THORN eigenlijk?

Enige tijd geleden schreef ons trouwe lid Jürgen Böhrens een artikel over de zalmlikeurachtige flessen in zijn verzameling. Het waren allemaal Duitse flessen, maar opvallend was toch wel de tekst in het cachet van fles nr 112:

L. Borchardt Co. Thorn

Inhoud: 0,5lt. Kleur: groen. Deze fles is iets slanker en heeft licht afgeslepen kanten

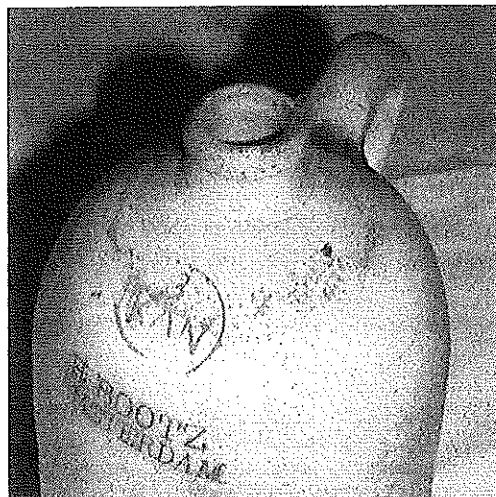
Er volgde hierop een opmerking van Peter Vermeulen:
"Volgens mij ligt Thorn (het witte stadje) in Nederlands Limburg.
Op een kaart van Duitsland kon ik deze plaats niet vinden.
Misschien kunnen onze Limburgse leden het bestaan
van de (voormalige?) firma L. Borchardt aldaar achterhalen?"

Horst Klusmeier kwam echter met het juiste antwoord:
Thorn is tegenwoordig het Poolse Torun, gelegen in het Woiwodschaff Pommerellen. Het bezit een vesting en een haven aan de Weichsel. Inwonertal zo'n 100.000. De oude gebouwen duiden nog op het feit, dat de stad gesticht werd in 1231 door de Duitse Orde en eeuwenlang in hun handen bleef. Er staan o.m. prachtige kerken, die daar ook aan herinneren:
de Johanneskerk (13^e/14^e eeuw), de Jacobskerk (14^e eeuw) en de Mariakerk (14^e eeuw). Maar vooral de ruïnes van het voormalige Kasteel van de Duitse Orde en de bijbehorende Middeleeuwse vestingwerken geven een goede indruk van het roemrijke verleden. Het meest bekend werd de stad als geboorteplaats van de grote geleerde Kopernikus.

“Een pijp jenever”

Egbert dikken

Van onze voorzitter kreeg ik de vraag voorgelegd of ik wist wat de maat was van “een pijp jenever”. Daar bedoelde hij mee de hoeveelheid vloeistof die in vroegere tijden in een fles of kruik gezeten kan hebben, naar gegevens van het huidige Nederlands Metrieke Stelsel. Dat dit niet zomaar beantwoord kan worden wil ik met het artikel uitleggen. Door tijdgebrek heeft er door mij geen uitgebreider onderzoek kunnen plaatsvinden maar als ik in de toekomst meer gegevens weet te bemachtigen zal ik dat aan de redactie toesturen.

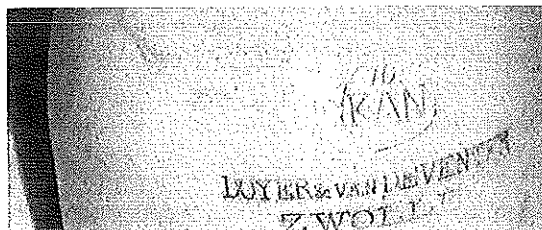
Hieronder mijn gegevens van wat ik tot nu toe kon vinden over een “pijp”jenever. Alle vermelde benamingen staan bekend als inhoudsmaten voor natte waren maar worden meestal ook als maataanduidingen gebruikt bij droge waren. Ik geef hier alleen de betekenis m.b.t. natte waren weer.

Pijp = naar de langwerpige vorm van het vat
--- voor wijn en olie: sterk variërend naar landstreek en wijnsoort; vaak gelijk gesteld aan 1 Boot of 2 Kwartelen.

Boot --- vat voor zuidelijke en westelijke wijnen en andere producten (krenten e.d.); afhankelijk van de wijnsoort 425 – 500 l; vaak gelijk gesteld met 1 pijp of 2 okshoofden.
B.v. Cadix-boot: 108 gallons = 486 l
Port-boot: 110 gallons = 495 l

Opmerking; voor Gallons heb ik geen Nederlandse betekenis gevonden.

Okshoofd = mogelijk de vorm van het vat
--- speciaal voor wijn meest $\frac{1}{4}$ vat of voeder; Amsterdam: 6 anker, 192 mengel = 230 l
voor bordeaux-wijn: 200 mengel = 240 l

Opmerking;

Let eens op het gebruik van het woord vat. Als gebruiksvoorwerp maar ook is het Een benaming voor een inhoudsmaat.

Okshoofd t.o.v. Boot. Wordt bij *Boot* 425-500 l aangegeven dan blijkt bij de uitleg over *Okshoofd* het te gaan over 230-240 l.

Dat is maal 2 dus 460-480 !!! Vergelijk en bereken zelf eens m.b.t. vat/ voeder.

En zo kan ik wel even doorgaan, maar leest u rustig verder.

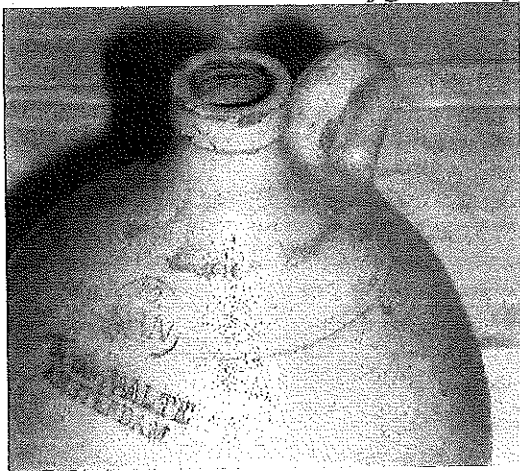
Kwarteel

= vierdevat- vierdedeel

--- later vat speciaal voor walvisspek-traan, meest 12 steekan, soms 16 à 18 steekan groot.

Steekan

= stedekan, stadskan; spellingen als "steekan" of "stekan" zijn zowel het resultaat als de oorzaak van verkeerde verklaringen voor deze term geweest.
--- 1/8 aam, 16 mengel; de Dordse steekan of kit van 19.4 l had als biermaat een vrij grote verspreiding; o.a. gebruikt in Amsterdam.

Kit

= langwerpig schenkvat

--- voor bier in Dordrecht: Dordse kit is 19.4 l (1/16 ton); deze Dordse kit of steekan was ook op veel andere plaatsen als biermaat in gebruik.

Vat

--- a) vaak synoniem met ton; sterk uiteenlopende maten , b.v. te Amsterdam.

Melk : vat = 16 *mengel* à 1.8 l = 29 l

Traan : vat = 192 *mengel* à 1.2 l = 233 l

Olijfolie: vat = 717 *mengel* à 1.2 l = 860.4 l

b) wijnmaat: zie voeder

c) na 1820 in het metrieke stelsel: 100 l

d) nu nog in de oliehandel vat (eng= barrel): 159 l

Ton

= wijnvat in het Gallisch

--- vaak synoniem met vat; in gebruik voor allerlei waar; b.v. Amsterdam;
bier: ton meest ca 150 l

- Voeder** = wijnmaat, is waarschijnlijk ontleend aan Duits fuder, dat oorspronkelijk eenzelfde betekenis had.
 --- voeder (vat), grootste wijnvat en maat, meest gerekend op 4 okshoofd, 6 aam; Amsterdams voeder/ vat: 921.6 liter.
 In de 19^e eeuw hield men een voeder Moezelwijn op ca. 875 liter.
- Mengel-Mingel** --- inhoudsmaat: meest 2 pint, ½ stoop; het *melkmengel* in het algemeen 1 1/2 maal zo groot als het gewone *mengel*.
- Pint** = waarschijnlijk een Germaans woord, mogelijk verband houdend met de pen of pegel, een in de kan aangebrachte nagel, die aangaf tot welke hoogte de maat gevuld moest worden.
 --- meest ¼ stoop, 1/64 anker, 4 mutsje
 fr. *pinte* werd in 1800 als gewone benaming ingevoerd voor de *liter*; vandaar ook in het Nederlands wel in die betekenis gebruikt (niet officieel).

- Stoop-kruik-beker** = vochtmaat
 --- 2 mengel, 1/16 anker
- Anker** = tonnetje
 --- speciaal voor wijn: ¼ aam
- Aam** = (wijn)vat
 --- speciaal voor wijn of olie: 1/6 vat of voeder, 4 anker; circa 150 liter
- Liter** = in het Frans litre, oude graanmaat
 --- eenheid van inhoudsmaat in Metrieke Stelsel: 1 kubieke dm; in Nederlands Metriek Stelsel aangeduid met kan of kop, voor resp. natte en droge waar.
- Kan** --- a) meest 80 of 100, soms 112 kannen op het aam; 1.4 tot 2 l; 2 *mengel* of 2 *pint* (o.a. te Breda= potkan)
 In bijna geheel Friesland gebruikte men de Leeuwarder *ommerkan* = 1.9 l (de betekenis van omme is onbekend volgens de onderzoekers!!)
 Naar de vorm met klapdeksel kende men o.a. in Haarlem de *flapkan*.
 Op enige plaatsen was de kan 4 *mengel*: b.v. Bolsward = 3.95 l
 b) eenheid van vochtmaten in Nederlands Metriek Stelsel = 1 liter.

Beste leden; bij de laatste twee, liter/ kan wil ik even een toelichting geven.
 Dit is nodig omdat anders het zeer moeilijk te begrijpen is wat er eigenlijk in dit artikel bedoeld wordt en waarom de lijst met benamingen vermeld zijn.

Toen het Metrieke Stelsel ingevoerd werd mocht, en dan heb ik het alleen even over de natte waren, de aanduiding "kan" gebruikt worden tot 1870. Er werd dan NED. ervoor gezet.
 Later bleek dat het in 1914 pas volledig werd afgeschaft. Daar kunnen dus al misverstanden over bestaan. Hier zie je al dat, in welke periode en in welke streek informatie boven water komt en hoe gaat de onderzoeker daar mee om, er allerlei vragen worden opgeroepen.
 Je moet ook begrijpen dat de mensen die honderden jaren gewend waren aan die benamingen vaak niet

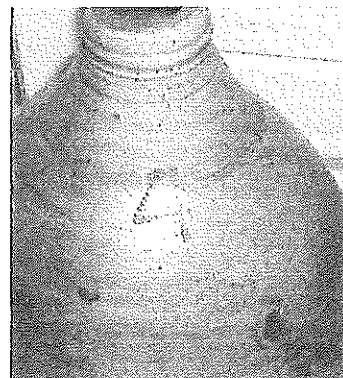
het verschil wisten tussen een kan , die ongeveer 0,8 l was en de liter die in 1820 werd ingevoerd. De aanduiding kan was vaak op de kruik ingebakken (zie afbeeldingen). Deze aanduiding kwam ook in Duitsland voor, maar kon daar weer een andere! inhoud hebben. Dus je kunt je voorstellen dat het een puinhoop was want Nederlandse distilleerders bestelden o.a. hun kruiken in Duitsland. Daarvan werd uit een worp (Duitse inhoudsmaat) dan een x- aantal kruiken gemaakt. En omdat die worp ook daar verschillend van inhoud was kunnen we nog wel even doorgaan.

Vaak moesten de mensen die met een kruikje of tinmaatje, (waar dus nog steeds *kan* op stond), als ze deze bij de detailhandel lieten vullen, wel de prijs voor een *liter* betalen! (nu wij weten dat een pond 500 gram is en als je dat op de markt ziet aangegeven (wat overigens strafbaar is) je ook 500 gram behoort te krijgen. Maar voor de invoering van het metrieke stelsel was *het pond* op verschillende plaatsen en in verschillende tijden, verschillend van massa).

Meer over deze problematiek is uitgebreid beschreven in mijn Zwols Archeologisch Dagboek dat aanwezig is in onze verenigingsbibliotheek.

De hele lijst van benamingen die ik bovenstaand heb weergegeven behandelt vanaf het begin *de pijp* en de daaruitvloeiende verwijzingen naar andere inhouds- benamingen uit tijden van voor de invoering van het Nederlands Metriek Stelsel. Veel benamingen zijn (plaatselijk?) lang doorgebruikt (zie boven). Ook goed om te weten is dat niet overal op de wereld tegelijkertijd het Metrieke Stelsel zijn intrede heeft gedaan. Welke consequenties dit heeft gehad voor de export van o.a. jenever is mij niet bekend. Om goed onderzoek te kunnen doen is het van belang om van het voorwerp een exacte datering te weten en de inhoud van meerdere kruiken-flessen met elkaar te vergelijken. Moeilijk en niet wetenschappelijk is het om van 1 object uit te gaan.

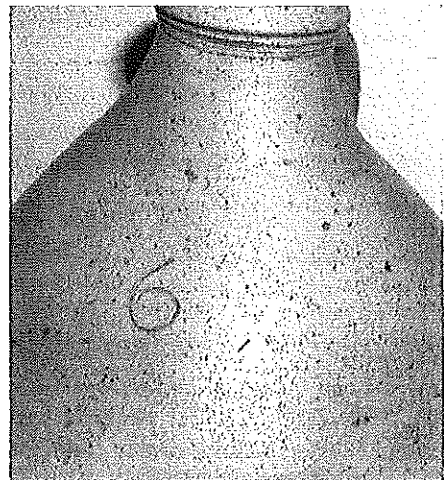

Waarom; omdat er in vroegere tijden (en ook vandaag de dag nog) was vastgelegd dat kruiken en flessen bij de productie een afwijking mochten hebben. Dus bij 1 exemplaar kan het voorkomen dat je aan de onderkant maar ook aan de bovenkant van de tolerantie zit. Door meerdere exemplaren te vergelijken ontstaat een reëler beeld.

Zelf heb ik een onderzoek gedaan naar de inhoud van graanmaten van voor de invoering van het Nederlands Metrieke Stelsel. Ik heb alleen maten opgemeten welke gemerkt waren met een stadswapen en waar een datering ingebrand stond. Het had veel voeten in de aarde maar de publicatie is uiteindelijk geplaatst en is nu als basis voor verder wetenschappelijk onderzoek aangeraden!! Omdat er verschillende soorten graan bestaan bleken die ook nog eens een eigen maat inhoud te hebben. Die inhouden bleken in tijd en per streek weer af te wijken. Door o.a. belastingmaatregelen werden die maten dan ook nog eens tussentijds aangepast.

Waarschijnlijk is dat ook van invloed geweest in de prijsvorming maar misschien ook in de inhoud van flessen en kruiken in o.a. de jeneverindustrie. Maar ook de handelaar mocht een extraatje (officieel) bewerkstelligen door een maat te verkleinen i.v.m. morsen of bederf. Dit deed hij door er een blokje in te plaatsen. Deze blokjes zijn meestal verdwenen en zo kan en is het gebeurd dat bij opmetingen er verkeerde inhouden vermeldt zijn in de boeken.

Tevens is bij opmetingen er meestal geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende graansoorten-inhouden maar heeft men alles over dezelfde (graan) kam gescheerd. Een graanmaat was in de ogen van die onderzoekers een graanmaat!!! Als we ons nu nog steeds afvragen welke maten er voor granen gebruikt zijn snapt u misschien een beetje de problematiek.

De gegevens van de benamingen die ik gebruikt heb komen uit het boekje "De oude Nederlandse maten en gewichten" van het P.J. Meertens Instituut te Amsterdam, 1983.

Het boekje bevat veel onvolkomenheden doordat het onderzoek niet totaal is geweest wegens de moeilijkheidsfactor. Jammer is dan ook dat het wel is verschenen en dat daardoor veel andere onderzoekers op het verkeerde been worden/zijn gezet.

Binnen de vereniging van maten en gewichten, waar ik ook al vele jaren lid van ben, zijn ook anderen opgestaan die zich geroepen voelen om meer onderzoek te doen naar die "verouderde gegevens".

Ik begrijp best dat je niet alles kunt en mag wantrouwen want je moet toch ergens van uitgaan.

Maar zodra er bij je belletjes gaan rinkelen mag je kritisch worden. Ook al zijn het je eigen verouderde gegevens. Daarom dit wat moeilijke artikel waarvan ik hoop dat onze leden er iets van opgestoken hebben en nu wat beter kunnen begrijpen dat hoeveelheden niet een, twee, drie uit de hoge hoed getoverd kunnen worden.

Op grond van bovenstaande gegevens kon ik onze voorzitter dan ook geen pasklaar antwoord geven over de hoeveelheid vloeistof welke in vroegere tijden als "een pijp jenever" bekend stond.

Zijn er leden die meer informatie hebben dan zie ik graag hun informatie via ons clubblad of via e.j.dikken@hccnet.nl tegemoet.